

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la
générosité de:

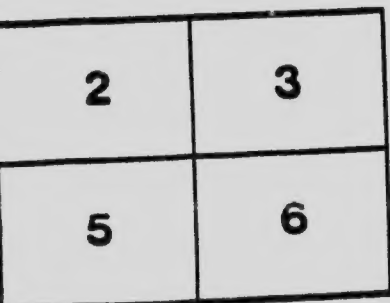
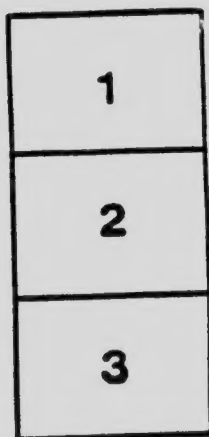
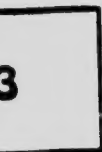
Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le
plus grand soin, compte tenu de la condition et
de la netteté de l'exemplaire filmé, et en
conformité avec les conditions du contrat de
filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en
papier est imprimée sont filmés en commençant
par le premier plat et en terminant soit par la
dernière page qui comporte une empreinte
d'impression ou d'illustration, soit par le second
plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires
originaux sont filmés en commençant par la
première page qui comporte une empreinte
d'impression ou d'illustration et en terminant par
la dernière page qui comporte une telle
empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la
dernière image de chaque microfiche, selon le
cas: le symbole ➡ signifie "A SUIVRE", le
symbole ▼ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être
filmés à des taux de réduction différents.
Lorsque le document est trop grand pour être
reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir
de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite,
et de haut en bas, en prenant le nombre
d'images nécessaire. Les diagrammes suivants
illustrent la méthode.

„СЬВІДОМА СИЛА” Ч. 3.

Пролетарі всіх країв, єдняйтеся !

Б. ЛОЙКО.

ЗЕМЛЯ І ЧОЛОВІК

Переклав з російського
Г. Мак.

Торонто, 1915.

„SWIDOMA SYLA” 393 Queen St. W.

HD9000

.5

L6518

c. 2

890964

I

Кажуть, на землі жити стало тісно. В добрі старі часи правителі різних царств були переконані, що чим більше у них живе людей і чим скорше они розмножують ся, тим більше робочих рук рахуєть ся в краю, тим скорше росте витвір продуктів і розвиває ся торгівля ними, тим більше держава стає від того сильніша і могутнійша. Богато з таких правителів, неcludючись о побільшенє мешканців свого краю, не тільки заманювали користних для царства чужинців, але і вживали різних заходів, щоб заманути своїх підданих женитись, як найскорше т. є. в молодих літах. Так приміром були случаї, що начальство призначало окремі права і грошеві нагороди тим, що женять ся не пізнійше призначе-

них літ, або хто має не менше призначеного числа дітей. Іноді сісти на якусь гарну громадську посаду позволяли тільки жонатим. Сі останні часто були увільнені від податків. На неженених, навідворіть, накладали окрему подать.

В Італії приміром, в 1623 році, був виданий закон, увільняючий до 25 того року життя від податків всіх тих, котрі женились в часі від 18 того до 25 того року життя, а бідні дівчата, які мали виходити заміж діставали майно. Оден французький закон увільнив від податків тих, що мали по десятеро дітей живих. Фридрих 2 король пруський, дуже ласкаво відносився до тих, що не женившись мали дітей, відмінив церковну покуту для таких дівчат, а в 1765 р. він заборонив під грозою кари докоряти жінщинам за любодійство. В наші часи подібних законів не буває. Часом видають ся закони протинього напрямку. Так наприклад, один з ма-

лих німецьких володирів видав недавно приказ, по якому слідувало мало не пальцями показувати на дівчину, яка до заможества стала матірєю.

Богато всего перемінилось в протязу ХІХ-го віку і в правах і в звичаях, в поглядах на людей і в обставинах їх громадського життя. Ріжні за для того були причини. Але без всякого сумніву, велику ролю в сьому відношенню відіграли ідеї знаменитого англійського сьвященика Р. Мальтуса. Він доказував, що більшість мешканців паньства, не тільки не може бути добром для сього послідного, але противно, они можуть послужити причиною ріжних бід та нещастя. І поперед усього они можуть привести весь нарід до зубоженя. Після думки Мальтуса, земля не має стільки сили, щоб задовільнити людські потреби, годувати все нові та нові рости, наситити все нові і нові жолудки. Се не можливо навіть в такім разі, як би земля мала спосібність витво-

рювати все більше і більше рослин і
всіх плодів, скільки би її не визна-
кували. На самім же ділі так не бу-
ває. Витворчість землі має на хил
зіставитись далеко від витворчости
людського роду, яка по самому сво-
му істнованню не знає границь. От че-
рез що від часу до часу на землі стає
дуже тісно жити, рослин, які уродить
земля не хвататиме для всіх і части-
на людности вмиратиме, а друга час від
часу вбожіє. Нема горя без добра.
Тільки таким побитом налагоджує
порушена рівновага поміж численно-
стію ротів і численністю поживи і
все входить в свою міру. Але купу-
єся рівновага копитом страждань і
мільйонів людських життів. От через те
„головна та щоденна причина бідно-
ти, на думку Мальтуса, мала або зі-
веїм не залежити від устрою поряд-
кування, або від нерівного ділення май-
на; не у власти богатих, --- каже він,
— діставати бідним роботу і поживу,
— через те бідні, в самій сути річ, не

мають права требувати того і другого."

Одно чим бідні можуть помочі собі --- се, на думку Мальтуса --- они не повинні женитись, не подумавши про те поперед, а в друге, одержавшись, щоб не мати дітей. Других надій на запомогу нема. От таке то знамените учення Мальтуса. Виходить, що чоловікові потрібно багато землі, щоб бути ситим. У всякім разі землі йому потрібно більше, чим він тепер має. Цікаво перевірить се на ділі, на фактах. І поперед цікаво переконатись, чи дійсно на землі тісно-гато жити, чи дійсно мало в чоловіка тої землі.

Потім ми постараємся пояснити, чи багато ж чоловікові потрібно землі. Не підлягає сумніву, що мало не вся поверхня земської кулі, вже зайнята різними народами, і вільних незаселених площ зісталось не багато, коли не рахувати таких країв, як Африка, пляци Америки, Сибір. Об сих

краях ми не говоримо. Але придивляючись до дійсних фактів, які відносять ся навіть до країв європейських, ми бачимо, що люди далеко не використали і тої землі, котру они так иноді заселили і забудували; ми бачимо, що навіть і не заходячись корчувати самих неродючих кавалків європейці можуть значно поширити площу доброї землі і тим безконечно побільшити продукти свого поживління.

Киньмо з початку загальний погляд на земську кулю і народність цілком. Як густо населена земля?. От що кажуть числа про густо населену Європу... Площа здібної до обробітку землі в Європі, наколи рахувати і такі краї, як Швеція (в якій здалої під культуру землі всього 60 проц.), рівняє ся середно 70 процент. Вся територія Європи виносить 10,388,000 кв. кільометрів. Сімдесять відсотків сього числа містять 7.272.300 кв. кільом. Коли взяти за середну міру

густоти населення 200 чоловіка на кв. кільом., т. є. число перевищаюче густоту населення Німеччини, але не досягаюче густоти Бельгії, то взагалі матимем населення 1.454.460.000 душ. Але ж се число більше і в три рази перевищує цифри, показуючі сучасне населення Європи, (400.000.000.душ). З сього суммарного підрахунку, при тім беручи на увагу лише існуючий степень промислової і хліборобської витворчости, дістаєм такий висновок. Людськість не тільки не дійшла до послідних границь свого розмноження, але зробила лише третину тої дороги, яку она може зробити при теперішніх обставинах, не вживаючи заходу прилагоджувати за для своїх потреб неродячих кавалків землі.

Але йдїм даліше. Оден автор, упевняє, що дане розповсьодженє людности, ще не досягло такої густоти, щоб можна було боятись яких-небудь не добрих кінців навіть в самій далекій будуччині. На се подає слідуючі

докази і обмірковання зайняті ним зі статистики кінця минувого століття.

Сенецький департамент Франції, каже він, має 226.250 меш. на одну кв. милю, а Мидельсекшир 169.112 меш. на 1 кв. милю. Щоби дійти до такого числа населення по всій земській кулі, то для сього мало тисячелітій. Се, розуміє ся, крайність. Ну от приміром, Неанолітанська провінція містить 41.663 меш. на 1 кв. милю, Женецький кантон — 16.074, східна Фляндрія — 14.530, північна Голляндія — 11.676, Базельський кантон — 11.932, західна Фляндрія — 10.501.

Взявши за середну мірку 10.000 меш. на 1 кв. милю (в Бельгії менше, а більше як 10.000 на кв. милю), не трудно вневнитись, що яка небудь Бразилія може помістити величезну масу людей. Бразилія нараховує 151.973 кв. миль. Беручи по 10.000 меш. на кв. милю, ми матимем для Бразилії 1.519.730.000,

т.с. другими словами, вся сучасна народність могла би вміститись в одній Бразилії. Сполучені держави північної Америки мають площу 166,936 кв. миль. На сій площі народність могла би розміститись навіть розкішно, так що по густоті свого населення Сполучені держави були б схожі на Ломбардію, округ як відомо, населенні не дуже ще.

Россія, — враховує дальнє нани автор, містить 369,878 кв. миль. Наколи взяти по 10,000 меш. на кв. миль, для того щоб заселити сю величезну країну так, як у Бельгії, або в Ломбардії густо, то буде потрібно ще дуже багато людей, певно в троє більше, чим нині істнує на землі. Не дивлячись на те Європа, яка рахується найбільше населеною частиною світа, має всего по 1,595 меш. на 1 кв. миль, а в Азії приходить ся 1,020 меш. на 1 кв. миль, в Африці всего по 183, в Америці по 106, в Австралії же всего яких-небудь 15 меш.

на милію. Щоби на цілій земській ку-
ли дійшло до населеня по 10.000 меш.
на кожду кв. милію, зазначує автор.
— запотрібує ся така маса людей,
котрої не хоче ся і писати, через те,
що від неї лише зарядіє в очах чита-
ча. (В. Португалов. Вопросы об-
щественной жизни.)

Через що-ж то люди жаліють ся
на тісноту і перенаселенє, чому они
сварять ся з-за кавальчиків землі, на-
віщо рвуть оден у другого лакомі ка-
вальчики? Навіщо они нищать оден
другого і всі сили свої витрачують на
те, щоби винайти найбільше смерте-
льну зброю війни?

В чім-же тут діло?

II

Землі багато, але не всю її обробляють. Від чого се залежить?

Не густе населення стало причиною бідноти народних мас. На се є другі причини. Та земля, яка є у володінню народа, обробляється далеко не так, як моглаби оброблятись і тому приносить далеко менше того, що моглаби приносити. Показуєсь приміром, що в такій промисловій країні як Англія, площа під хліборобською культурою не тільки не розширяєсь до послідних границь, як того треба булоб відватись, а все більше і більше меншась, неначе її більше є чим треба.

Вираховано, що в протягу вісьмох літ (1853—1860 рр.) майже три четвертих всеї пшениці, спожитої

в Великій Британії, було внутрішнього виробку, (побічної одержуєть не більше як одну-четверту.

Але пройшло 25 літ і становище змінилось зівсім в противний бік. Так, в протягу других вісьмох літ (від 1879 до 1880 р.) зі своїх полів дістали не багато більше як одну третю, решта же дві третих були чужого виробку. Через що ж се так вишло? — Через те, що в 1859—60 р. площа під пшеницею була зменшена на 588,300 десятин, наслідком чого загальний річний видаток за 1883—86 рр. був менший від річного видатку 1856—60 р. на яких 60 мільйонів пудів. Що ж виявляє з себе сей великий недорід хліба? Нічо більше, тільки те, що зісталось без поживи 7,000,000 мешканців, а може і більше. Відтак діло стало вестись ще гірше. В 1885 р. площа засіяна хлібом рівнялась 3,105,042 десят, але і она в 1895 р. була зменшена до 2,738,083 десятин. Площа під одною пшеницею в 1885 р. рівнялась

916.977 дес., а в 1895 р. она зменшилась до 524.527 дес. Професор Ден наводить такі цифри, що доказують те саме. Виявилось, що в 1852-9 р. привезено до Англії 4.653.000 кварт пшениці, а випродукували на місці 13.160.000 кварт, себто в три рази більше. Через 30 років, в 1886-90 роках картина була зовсім друга. А дійсно: привезли з-за границі 18.681.000 кварт пшениці а самі випродукували 8.361.000 кварт, себто, в 2 рази менше ніж привезли чужої.

Разом з тим площа під другими користними для чоловіка рослинами також не тільки що не побільшилась, а зменшилась на багато соток ти яч десятин, завдяки чому, Англія змушена привозити хліба в два, або три рази більше ніж поперед. Наскільки побільшилась, площа звичайних вигонів, не треба думати, що разом з тим побільшилось і скотарство, та що Англія неначе проміняла на нього хліборобство, бо се булаб о-

шибка. Діло в тім, що як показує статистика, число рогатого скоту не тільки не побільшилось, а навіть зменшилось за 1885-95 р.

Таким способом, не можна сказати, що англійське сільське господарство лише перемінило свої напрямки. На ділі оно прямісенько підупало зі всіх боків.

П. А. Кропоткин, в якого ми можемо дістати наведені факти (див. його книжка „Поля фабрики и майстерскія”) показують, що в одній місцевості біля Лондону, він зівсім не видів обробленої землі, лише дуги з яких з трудом збирають 335 пудів сіна. І се каже автор — в 15ти верствах від центра міста, в якому мешкає 5ть мільйонів людности, які живлять ся Флямандськими і джерсейськими бараболями, французькою шалатою та канадійськими яблуками”. Після обчислення маєм такі висновки. Зі всеї площі Великобританії, рівної 20.889.275 десятин всего 8.761.600 десятин

рахує ся при сучасних середніх способах продукції до обробітку не здалими і цілих 12.127.675 дес. себто безмало дві треті всієї площі здалої до обробітку. Але зсеї послідної категорії земель в дійсности під кольтурою (коли рахувати луги) знаходить ся всего 5.971.772 дес. себто менше половини того, що може бути оброблювано. Чи ж дивно опісля сього, що в самій Англії виробляє ся хліб лише для одної треті населеня, а задля дві третих він привозить ся з-за границі?

З'явище се стосує ся з тим, що робить ся в сусідній Бельгії, котра як відомо також країна промислова. Промисловий розвиток не заважає, однак бельгійцям бути хороними хліборобами. В самім ділі, в Бельгії не дивлячись на однакове з Англією відношенє межі здалою і нездалою до обробітку площею (дві третих—одна третя), під пшеницею зайнято в 5-6 раз більша площа, пропорціонально площі здалої землі. При сїм треба взя-

ти на увагу, що площа Бельгії не більше плодovита англійської. І все ж тоді як британське хліборобство здобуває хліба з одної квадратної верстви на 50-60 людей, почва Бельгії вигодує 218 людей на кв. верству. Окрім того вивозять ще й за границю; кожний рік відвозить ся в ту саму Англію не менше, як за 6.400.000 рублів хліборобських продуктів.

Коли взяти на увагу вище наведені і багато других фактів, П. А. Кропоткін, близько перестудіювавший обставини англійського сільського хліборобства, робить слідоючі цікаві висновки., „Як би, - каже він, - почва Великобританії оброблялась нелучше як 35 років тому назад, то сї хлібом моглиб годуватись замість 17.000 000-24.000.000 мешканців. Якби знов почва Великобританії оброблялась так, як оброблялась в Бельгії, то она моглаб вигодувати не менше, як 37.000.000. мешк. Потрібно тільки обробляти землю так, як она обробля-

ся на самих лучших фармах Англії, Ломбардії і Франції і повертати не родючі луги в городи і садки, як се зробили в околицях великих міст Франції.

Се—каже Кропоткин — не сонні думки, а висновки з того, що ми видимо наокола себе, без маленького натяку на будуччину хліборобства". Хоч то змінився ся площа посіву не лише в одній Англії. Те саме ми видимо і в багатьох других, так європейських, як і в не європейських краях. Не стоїть окремо і Бельгія. Сільсько-хліборобська статистика не зіставляє на сей рахунок ніякого сумніву. У Франції, наприклад площа хлібових посівів від 1862 до 1892 року змінилась з 15.621.000 гектарів до 14.827.000 гект. себто на 794.000 гект., тоді, як луги і вигони побільшились на 1.658.000 гектарів. Разом з тим поменшилась і площа під паром, на 1.780.000 гектарів. Площа мало не всіх головніших культур в

Півн-Америці, Сполуч. Державах з 1880 року по 1890 р. виросла, — але посів пшениці і там зменшивсь з 35.430.333 акрів до 33.579.514 акрів. Навіть в Німеччині замічавсь невелике зменшенє посівної площі пшениці і ячменю на 134.000 гектарів за 1883-96 р. Але у всякім разі скотарство росте багато швидше, ніж хліборобство і на коніт посліднього. Чим же пояснює ся, се майже що повсе-містне зменшенє площі під культу-рою хлібів? Для Англії оно пояснює-сь тим, що з 1846 року, коли були відмінені знані хлібні закони, она стала діставати з-за границі хліб на стілько дешевий, що ставало неви-гідним сіяти його в себе дома в та-ких розмірах, як ранійше. Бо загра-ничний дешевий хліб понизив ціну і на хліб свого виробку. А як упала ціна на хліб, то і потягла за собою зменшенє посіву пшениці в середині краю.

В других державах причини по-

магаючи перейти від зернової культури до культури головно промислових рослин, або травосіяння, на ділі були ті ж самі, що і в Англії. Як і в Англії се була конкуренція більшого дешевого російського, аргентинського, або північно-американського хліба. Під впливом сі хлібороби тих країв, де поки що не вигідно обробляти хліб, зменшують свої посіви, або зовсім відрікаються від них. І країна повинна задовольняти ся привозним хлібом. За те звертає ся окрема увага на розвиток обробляючої промисловости.

Таким чином, вигоди, або не вигоди знаного гурту великих поміщиків, капіталістів і торговців направляють економічний розвиток цілого краю. Виходить так, що в залежності від того, плутократії байдужно се, чи нарід може мати свій власний хліб, чи і не мати його. В крайнім разі для „народа” не заборонено тішитись луками, на яких пасуть ся вівці, з яких

вовна спродуєсь за границю; тїнистими наслїдственними парками; величезними фабриками де роблено сукно, заводами де роблять всякі машини і ріжні другі річи і також висплатють за границю. Але ж инакше і бути не може в нашім економічнім ладї, в яким законодавцем—баршин. І особливо се відносить ся до землі, яка вже більшою стати не може.

• Доки земля буде знаходитись в приватній власности, то завсїгди інтереси єї щасливих володирів будуть видавати закони і показувати волю всему остальному народови. А тому, що деякі краї добровільно відказались від виробку хліба і займають ся переважно промисловою, або торговою діяльністю і тому, що другі краї навідворот, всю свою увагу звернули на хліборобство—творить ся щось неначе міжнародний розділ праці. І сїй розділ праці не тільки оправдує себе, але ще й підносить на степені нерухомого соціяльного закона. А й

справді вже за дуже розповсюджена думка, що кожда країна на завігди мусить виробляти переважно перед всіми другими, що небудь одно. Одна країна виробляє по більшості, або таки переважно лише хліб, друга — залізо, третя — дерево, четверта всякі полотна та сукна і. т. н. Таким робом, виходить, що кожда країна знаходить ся в повній залежності від другої, — промислова від хліборобської, — хліборобська від промислової. Колиж одна з них, наприклад Россія, завдяки чому небудь зменшить вивіз свого хліба в другу країну, наприклад в Англію, — то ся послідна, згоджуючись з думками других, повинна зістатись без хліба. Але ж на се цілий ряд фактів доказує неодмінно, що всі народи не тільки будуть мусіти, але й зможуть вийти з своєї вузької спеціальности і таким чином, безгранично побільшать жерела свого існування, прилучивши до старих ще й нові.

Краї хліборобські без сумніву

стануть промисловими, що всюди робить ся вже й тепер і будуть обходитись без запомогн других, а своїм власним виробком. Краї промислові стануть в той же час і хліборобськими і зможуть годуватись своїм власним хлібом. Для сього потрібно буде лише добре не працювати в своїх власних земляних багатствах і пошукати — ч. дема там чого ще не використаного. Що люди найдуть для себе багато несподіваного — не можна сугніватись, коли навіть такі „неродючі” і промислові краї, як Англія, володіють вільним запасом землі.

III

Як можна обходитись з „нездалими” землями і як з ними обходять ся? — До сих пор ми звертали увагу, головню на землі, котрі звичайно називають „здалими до об’сїтку” або „родючими”. Ми неначе забули, що першу ліпшу почву можна приєднати в користь чоловіка. Ми не взяли на увагу, що використання „нездалих” земель може з’явитись зівсім новим і несподіваним жерелом до живлення людности. Дякуючи праці і своєму знанню чоловік нині може з пустині зробити пивтучий садок, засїяти лісом безлісні площі землі, полити водою засохлу землю — одним словом преобразити лице землі. Примірів таких преобразовань можна дати скільки завгодно. От оден з них. Се

Канський округ в Бельгії, про який згадує в свої книжці П. А. Кропоткин: „Поля, фабрики і майстерні”. Се була зівсім неродюча околиця. Почва її складалась переважно з морського піску. Піску сего наніс вітер туди і поскладав невеличкими горбочками і потім они заросли вереском. Розуміє ся, нікому і в голову не прийшло брати за таку землю великі гроші. Она продавалась по 6 руб. 50 коп., або саме більше 9 за десятину. Але флямандські селяни, се нарід, який трудитись любить. Они почали поливати свої пісчані землі, наколи не було дощу, почали їх підгноювати всякими способами і пильно доглядати — і що ж сталося? Сталося то, що тепер з кожної десятини збирають поживу для трох коров, а від коров збирають гній і підгноюють далі.

А от ще другий примір подібного преобразования, представляючий нині з себе частинівнин Фергайської

і Самарської області, Хивинського оазиса і Бухари, які знаходяться в середно-азіятських володіннях Росії. Сїширочесні землі колись показували з себе не що инакше, як полинові та солянні пустині і на шів пустині, де були ріжні клантики: то пісок, то жиретва, то солоні плястри, то глина з солею. Поливання на протязі довгих років дуже перемінили сї почвы, які через деякий час стали дуже мокрі і де не де покриті травою і стали похожі на дуги, а де зробилось рідке сїре болото та инші переміни трафилсь.

Побіч з сими культурними, а иноді цвітучими, околицями русско-го Туркестана лежить дуже богато земель, котрі очікують на поливання і роботу чоловіка, щоб в свою чергу стати культурними пляцями, корисними для чоловіка. Поки що десятина таких земель продає ся по 3 і по 5 руб. за десятину, тоді як десятина, що поливає ся, продає ся по 100 руб.

і більше. Але ж єї, що тепер дорогі рахувались колись такими ж незда-
лими, як і попередні. (Зацікавлений
читач може прочитати дуже гарну
книжку кн. В. Н. Масальського, „Тур-
кестанський край і Росія 19й том
видавництва „Девідова. Полное гео-
графическое описание нашего отече-
ства“).

Нема ні одного краю на єввіті,
деб не робились подібні відмінні. Гір-
ше всього, з євого боку, так як і в
других, стоїть діло в Росії. А яким
жерелом, прямо таки не вичерпано-
го багатства могло б статись приведе-
нє в культурне становище отих нез-
далих плюц! Особливо для Росії
являє ся головним боротьба з піска-
ми. Росновсюдження пісків для рус-
ского селянина є найгірша біда де
йому треба боротись з силами при-
роди. Тим більше, що на те хитаче-
лієне господарство помагає євому
росновсюдженю.

От що нам відомо про се. „Пло-

нда напевно неплодовитих пісчаних просторів в Росії — каже бувший міністер хліборобства А. С. Сролов — приділялась по сумовому обчисленню міністерства хліборобства тільки в 29 губ. Европ. Росії в 4.672.000 десятин.

А також довідались, що площа ся щорічно в ріжних місцевостях побільшує ся до 6 процент від того, що вітер розносить піски по околицьних полях і лугах. А се значить що піски у нас лише в 29 губ. зростають щорічно на 270 тисяч дес. в рік.(?) В офіційнім „Вістнику фінансів” (1908-9 р.) доносилось, що населення деяких губерній зівеім витискає ся пісками та болотами, які оточують його зо всіх боків. Населення не може нічого зробити з розмиванням берегів, яке погіршує поля до того, що они тратять свою вартість, збивляє дороги, замулює ріки й ставки. Взагалі селянинові приходить ся так тісно, що він покидає своє місце і утікає за

тридевять земель.

Наскільки кепсько в Росії веде ся боротьба з природою видно ще з слідуячого. В Новгородській губ. по генеральному мизуваню числилось 8.981.489 дес. здібної землі. А тепер скільки? — 8.279.130 дес. себто на 702.359 менше. Кудиж они ділись, сі сотки тисяч десятин, що бракує? Они заховались в болоті. По досвідченню вороніжського земельногo статистичного бюра, площа нездалих земель побільшилась на 25.467 дес. тільки в 4 повітах Вороніжської губернії кажучи другими словами, се щезло міліонове багатство — жерело поживління багатьох тисяч душ. А через що щезло? Прямісенько через те, що ніхто не дбав про ню так, як дбають по інших краях на світі. „В 50 губ. Европейської Росії, — каже проф. Озерів, — нездалих земель числить ся 75, 5 міліонів десятин. Єсли з того відкинути 39 міліонів нездалої землі Архангельської губ., якої знач-

на частина припадає на тундри, то все ж ще зістає 31, 6 міль. дес., котрі моглиб бути поліпшені і повернені в більше менше продукуючі кавадки. Треба знати, що єї 31, 6 мільона дес. мало що менше від культурної площі Германії і значно більше від всеї Італії. А ми нічого не робим, щоб сю величезну площу зробити здаюю для культури".

З наведеного рахунку пр. Озерова по відкиненню тундри Архангельської губ., яку рахували зівсім нездаюю для якої будь культурної ціли, ще 31,6 міль. дес. можна управляти. Після загальної думки людей, в сих болотах, де лише росте дрібненька йолка можуть жити лише олені но не люди, наколи не рахувати людьми тамонних кочових самоїдів. Всеж таки ся думка не має під собою твердих підвалин і люди, які звернули на сей край увагу не згоджують ся з такими думками. Наперекір сим дум-

кам довідались, що північний край, не лише з його предвічними лісами, але й з його болотами є наскільки се можливо, одною з найбагатших областей Росії, розуміє ся, коли над ним працювати, не покладаючи рук. Там потрібно переробити почву; потрібно уміло заселити його і в додаток навчити тих мешканців, як з розумом користатись багатствами, що там є.

Г. Порман в свої книжці „Чому необхідне заселення Архангельської губ.“ доказує, що величезні площі земель в Архангельській губ. (більш 15 мільонів дес.) можна пустити під сіно, а на сінокосах можна розводити скотарство та молодне господарство. Автор вираховує вартість сеї площі, наколи б в ній було заведене скотарство, в 7, 5 мільона руб. „Англійські інженери, каже він, вираховали, що Трансваль має в собі золота на 16 мільярдів руб.. Але наколи там викопують останній пуд золота, то в

безводнім Трансвалі життя зівсім німре, тоді коли Російські північні болота, як уміючи ними користатись, все будуть зростати в ціні. І як не сьмішне порівнюване багатства Рондів з Русскими тундрами та болотами, а все ж таки они мають більше вартости”.

Зі всього викладеного висновок от який: площа нинішньої сільсько-хліборобської культури може бути значно поширена скрізь— і навіть в такій мало населеній країні, як Росія і в такій густо населеній, як Англія.

IV

Чи багатож чоловікови потрібно землі? Головне питання заховус ся не в тім скільки в чоловіка є землі а в тім, як він нею орудує і як він уміє використати з неї те, що йому потрібно. От наприклад, якийсь п. Понс, французський городник. Чоловик без сумніву тямущий, тому свідчить, що про него балакають ось що.

Понс ухитрив ся що року вибрати з однісенької своєї десятини 20,000 фун. моркви, більше як 20,000 фун. цибулі, місячної редьки та інших овочів, які продавались на вагу; 9,000 качанів капусти різних сортів, 5,000 кошиків дрібних помидорів і 5,000 дюжин великих, 154,000 кущів шалати — словом більше як 250,000 фун. овочів разом. Як же п. Понсу

вдалось добитись такого врожаю овочів? Зівсім простісенько. Він надзвичайно приготував ту землю, на якій садив свої овочі і при тім так багато, що продавав її другим, середно по 500 кубічних аршин, що року. Така земля виробляється тим, що її вигрівають гноєм, а ще краще такими спеціальними трубами з гарячою водою (термоснерони). Подібним способом вироблена земля крім своєї плодovitости має в собі ще одну цікаву точку, що може перемінитись. (Себто її можна забрати і перевезти на другий пляц). Наколи городник перевозився з одного місця на друге, то перевозив з собою і всенький свій город. Така система вироблення землі і використання її практикується вже й тепер дуже багато і недивно через те, що витворчі сили такої землі і чоловіка, що робить коло неї, побільшують ся в 100 раз. Під Парижем подібним способом обробляється безмало не 800 десятин, коло яких ро-

биль 5,000 робітників і з них живлять ся не лише 2 мільони Паризських мешканців, а ще й решта продає ся до Лондону. Хоч то, парникова культура росповсюджена не лише в одній Франції. Практикує ся она і в Бельгії і в Англії і завдяки їй досягає ся те, що наприклад виноград під Брукселею, або Лондоном коштує дешевше і дістає ся з меншим трудом, ніж на берегах Женевського озера, або над Реном. В теперішні часи і у Франції і в Бельгії сотки тисяч десятин заняті такою городницькою культурою, при чім цілі десятини накріті склом і в холодні часи року під ними палять дешевим коксом і поливають при помочи газового мотора.

Наведений спосіб гудованя овочів має ту характерну риску, що до неї головну увагу треба звернути не на її поширенє а на її глибину, та на приклад нових способів, нових машин. Площа землі, на котрій садять

овочі по змозі поменшує ся, а затрата
труду і догляду до найвищого по-
більшує ся. Ся резика по мож-
ливості прикладає ся також і в хлі-
боробстві в власнім розуміню слова,
себто обробляючи поля. Брак но-
вих способів, нових машин в хлібо-
робстві все більше і більше стає необ-
хідним і спочуває ся навіть в госпо-
дарстві великого розміру. Тепер вже
навряд чи хто-небудь обсьмілить ся
доказувати, що мале господарство
ліпше від великого і що в нїм легше
вживати нових способів до обробітку
землі, ніж у великім капіталістичнім
господарстві.

Але та інтензивність хліборобе-
тва, про котру ми тут думаєм, ще не
є послідною в сільсько-хліборобськїм
поступі.

При тїм хліб все сїяв ся
таким способом, який був відомий
споконовіку і який нині відріжняє ся
лише тим, що сїють сїваркою, а не
руками, але він всеж таки залежить в

тім, щоб розкидати зерно по землі, якимись колісцятками, або крильцями а не руками. Істнус і другий спосіб. Про него Хінці знають вже давно. Они не сіють збіжжя як ми а садять так як цибулю, або канусту, чи інші овочі. Не дивлячись на те, що сей спосіб відомий Хінцям давно, однак в Європі його не пробували. Але тепер, на підставі того, що приходить ся все більше і більше поменшувати розмір господарства, про сей спосіб подумали і в Європі і оден Англік на імя Галлет, довів його до висшого степеня на підставі науки. Він навчив ся сортувати насіння задлятого, щоб витворити нові рослини, як от наприклад розводять нові породи скотини. Сортованя залежить в тім, що раз пораз врожай за врожаєм з різних сортів виховують ся найкрасні. Насіння цих красних сортів знов садять, або сіють, при чім знов таки є різні і так з них вибирає ся знов найвищий. З цих нових сортів знов ви-

бирають найлуччі а всі нездалі по-
 маленьки відкидають. Так роблять
 аж до тої пори, поки не досягнуть ба-
 жаної ціли. Практикуючи такий спо-
 сіб, Галлет добив ся того, що кожде
 зерно, яке він розводив, замість зви-
 чайних 2-3 колосків, давало 10, 25, 90
 і навіть 100 колосків, при чім в луч-
 них колосках було замість зви-
 чайних 60-65 зерен, в двос. більше. Хот
 то, Галлет досягнув такого нечува-
 ного врожаю не одним тільки вибо-
 ром насіння. Подібно Хінцям, він хлі-
 ба не сіяв а садив, разом з тим дуже
 строго тримав ся, щоб садити зерно
 одно від одного не менше як на 10-12
 сантиметрів. Дякуючи такому спо-
 собови, кожде зерно має багато місця
 для того, щоб пустити коріня. Тоді,
 як при звичайнім посіві зерно падає в
 землю без ніякого порядку і лягає то
 дуже близько, то дуже далеко одно
 від другого. Тут не дуже тяжко уяви-
 ти собі, скільки місця і витворчости
 пропадає даром. Разом з тим по спо-

собі Галлета зерно лягає в повнім порядку так одно від другого, щоб давати найвищий врожай, а не більший і не менший. З сего два рази виграсм: Економі місяця і величезне а головнo справедливe побільшенє витворчости тpуду і землі. Такий спосіб оброблюваня землі і вирощуванє зерна починає входити в моду і з практичного поля агрономічних стацій оно розповсюджує ся поміж дрібним селянським господарством, де сеї спосіб найбільше потрібний. Особливо найбільше його пробують в Сполучених Державах північ. Америки.

V

Якими ж ще способами можна побільшити родючість землі?

А от примір могутности людського розуму і знання і тої власти, яку они все більш і більш виказують в природі. Як відомо земля має в собі мільярди мільярдів бактерій, які помагають гнити деяким частинам, що складають землю і сим роблять їх користними для рослин. В деяких місцевостях їх надзвичайно багато. Одна досвідчена американська особа в почві одного поля наїшла їх 1.018.681.810 в однім лише грамі землі. Тоді коли в другім грамі другої землі їх найде ся все на всего 1.000.000. Є почва, де їх зівсім мало, або й зівсім нема. Завжди чим глибше в землю, тим їх менше. І от люди до-

думались переносити їх з одного місця на друге і прищипувати їх ті почві де їх нема. Для сего треба лише взяти зменю землі там, де їх багато і розкидати там, де їх мало, або зовсім нема. Бактерії в землі починають розмножуватись в чудових розмірах тим, що поділяють ся між собою. Одна така бактерія, по догляді бактереолога, спроможна наплодити 17,000,000 собі подібних за 24 години. С бактерій, які плодять ся ще більше і можуть наплодити тисячі мільярдів в оден день. Часом буває доста уможити корінь слабой рослини в розведену і бідну землю, де є багато бактерій, щоби рослина почала знову рости і цвісти. В такім разі для чоловіка нема кецької землі, через те що саму найнеродючу землю він може зробити, без окремого труду, але при помочи науки, в саму найродючішу. Навіть більше того, при теперішнім степені оброблених наук хліб можна єяти де вгодно, хоч і на голім каміні.

„Нове хліборобство, — каже Гарвуд, — має в собі багато, несподіваностей. На заміну прозаїчному, будничному, минулому іде щось нове, яке нагадує хвиливі театральні перевертання, які обіцяють стати для чоловіка жерелом небувалого щастя”. (Гарвуд, „Оновлена земля”, пер. К. Тимирязев).

Найбільше яскраві факти цих переворотів дає нам діяльність відомого американського селекціоніста Лютера Бербанка, який довів існування відбору культурних рослин до того, що виробив зівсім нові форми нових рослин, яких ще до свого часу на світі не було. Самим значним цілом Лютера Бербанка є вирощення кактусів без колючок. Всі кактуси з колючками, а сей без колючок. В південних краях Європи величезні кактуси ростуть як кропива, по краях буркової дороги, через те, що вони нінащо не потрібні. Не такий кактус Лютера Бербанка. Він вишнов дуже доб-

рою кормовою рослиною і разом з тим смачним овочем. Другими словами, він може бути корисним і чоловікові і домашній скотині. Сему новому кактусови Л. Бербанк додає велике значіння. Він доказує, що його широкое росповсюдження може з часом забезпечити існування двох населення земельної кулі, ніж тепер. Діло в тім, що ця рослина не перебирає де її посадять для неї все одно і вона може собою покрити самі неродючі пустині, і зробити з них родючі поля.

Але це не все, що зробив Лютер Бербанк. Тим же самим способом, інтукою підбора, який уживався майором Галлетом, Л. Бербанк спродукував нові породи дерева. Від других дерев вони відрізняються тим, що ростуть багато швидше. Дякуючи цьому, ними можна в дуже короткім часі покрити широчезні простори землі і виростити ліс там, де його не було. Далі Л. Бербанк добився того, що став вирощувати зівсім инакші,

яких перше не було, квітки і овочі, сливи без кісток, мішанину слив і персиків, інакші ягоди, які виказують з себе щось середнє між їжовикою та малиною, яка має три сантиметри довжини. Сей же талановитий і трудолюбивий чоловік виробив такі харчові трави і бараболі, які зіставляють позад себе все до сих пор відоме нам по корисности для їжі і врожайности, а головнo він виробив у них спосібність не піддаватись хворобам і кліматичним непогодам. Взагалі більшість створених Бербанком рослин різнять ся перше всього тим, що они при звичасні до всякого клімату. А се ж то і є саме головне для чоловіка. Рослин на світі дуже, дуже багато, але лиш деякі з них можуть рости всюди. Через се, при звичаїти корисну для чоловіка рослину до всяких обставин життя, — се значить без кінця побільшити можливість людського харчування. Те що вже зроблено Бербанком в сім на-

прямку є не більше, як натяк на те, що може бути зроблено колись в напрямі створення нових форм культурних рослин, які більше зможуть виправувати і будуть користнійші від попередних.

Подібні річи, каже Гервуд, — („Обрoвленнaя зeмля”) даказують, що ми знаходим ся ще на самім низькім степені використання звичайних засобів природи. Те, що ми дістаєм тепер, є лише міль того великанського продукованя харчових річей, до якого ми повинні і навіть можемо стреміти.

Однаково і то, що досягнено тепер, показує, що людність може спокійно дивитись вперед, не боячись великого розмноження, не боячись, що коли небудь настане день і она стане перед марою голоду і смерти.

VI

Всюди земля родить все більше і більше. —

Зовставим тепер на боці все надзвичайне. Візьмем лише середні величини, характерні для самого звичайного селянського господарства. І тут ми звидим, як значно побільшуєть врожайніссь хлібів і других рослин разом з поступом в техніці обробітку землі. Враховано, що наприклад, в Німеччині в 1879 р. з одної десятини збирали 97 пудів пшениці; жита на одні десятині родилось 76 пудів; бараболі збиралось 607 пудів. А в 1899 р. то є через 20 літ, ми масм вже зівсім другі дати. Пшениці вже збиралось 125 пудів, жита 101 пуд. бараболі 852 пуд. Єсли ми врахуєм процент (відсотки) побільшення. то матимем слідуєче:

врожайність пшениці побільшилась на 28·6 процент, врожайність жита — на 33 процент, бараболь на 40 процент. Се за дваццять літ. Але ж за тих 20 років наслідок Німеччини, яка рахуєть ся одною з найбільше плодovitих країв світа, побільшилось на 28 процент. Значить, що навіть в Німеччині продукти до життя побільшують ся скорше ніж розумножують ся люди.

А от що нам відомо про французьких селян. В семидесятих роках XIX ст. французи рахували дуже хорошиi врожай 89 пудів з десятини, а в теперішній час з тої ж десятини повинен бути врожай не менше 133 пудів. На лучній землі врожай рахуєть ся хорошиi тільки тоді, коли земля дає 174 — 194 пудів, а то й 222 пудів з десятини, если би французи розмножились вдвоє швидше, ніж тепер, то они все — таки не лише булиб ситі, але й булиб при хорошім достаткові. Тай і щож би бу-

ло в тім дивовижного? Адже ж французькі селяни в протязі XIX віку, не дивлячись на цілий ряд кепських обставин для розвитку хліборобства, безмало в двох побільшили площу під пшеницею та її випродукованість так, що число вирощеної у Франції пшениці побільшилось в четверо, тоді як населення побільшилось всего лише на 41 процент. Вираховано далі, що французи дістають зі всіх своїх земель по меншій мірі в 6-7 раз ніж діставали 150 років тому назад і що засоби до життя, які давала їм земля виростили майже що в 15 раз швидше, ніж народонаселення. Пояснюється се перше всього тим, що французи, старанно відносять ся до хліборобства, непременно приділяли під хліборобство все нові і нові землі, які ранше рахувались нездалимми і старались задля ріжниць від англичан, засіяти їх так, що-би дістати найбільше користи при найменшій затраті сили і земля-

них просторів. Відомо однак, що і тепер ще у Франції є більше, ніж доволі землі, або здавої для обробітку, або ж такої, яка після прикладу до неї капіталу і організованих громадських сил, зробить ся здавою. Але і се ще не все. Самі способи обробітку здавої землі її використання також були і ще можуть бути радикально перемінені.

Висше ми бачили, в європейських краях площа під культурою хліба зменшуєсь потрохи і зовсім. Разом з тим світове продукування хліба (пшениці жита, ячменю, вівса, кукурузи), все таки з кождим роком побільшуєсь з невеликими похибками. Се видно з слідуючих дат : в 1878-87 р. р. було випродуковано по всім світі хліба всіх висше згаданих. назвиск 191,995,000,000 кильограмів В 1895-905 р. р. — 255,768,000,000 кильограмів. В 1908 р. — 316,520,000 000 кіл. В 1909 р. — 344,828,000,000 кильограмів. Чим же пояснює ся се

побільшенє продуктивности хліба? Здебільшого розвитком хліборобства в молодих краях америки, як наприклад, Аргентина. Головним же способом тим, що в старих європейських краях і в пів. Амер. Сполучених державах значно побільшилось і доєї поліпшують ся способи обробітку землі, і продуктивність хліборобського труду все побільшуєсь. На підставі наведених фактів можна судити і о будучности без сумніву, що з заселенєм молодих країв і як так далі буде підойматись видатність хліборобського труду і культурного рівня хліборобського населеня, — витворчість хліба виросте в багатораз по зрівнаню з теперішнім.

VII

О боротьбі з ворогами і можливості розумного прихову. О стратах і заробітках. . .

З попередного видно, яка можливість є у чоловіка, щоб з одного боку поширити площу свого хліборобства в дуже населених краях і мало родючих краях, а з другого боку, щоб побільшити витворчість труда. Ті, що жили разом з Мальтусом, могли лише думати про все те і ті заміри, які розстиляють ся перед нами, їм були не знайомі. Однак і се ще не все. Чоловік не лише може, і повинен поширити культуру землі і побільшити витворчість свого труда, але й на нїм лежить обов'язок і необхідність боронити своє майно від видимих і невидимих ворогів. З ними

йому вже неперемінно треба боротись. Дякуючи все тому ж таки знанню, він навчас ся роботи і се і те, ще він спасас від них служить для побільшення його достатку. Пригадаєм скільки біди приносить напр. філосера (слабість на винограді), яка часами пожирас всеньке майно не лише окремих виноробів, але і цілої нації, яким є виробство, напр. для французів.

Як відомо, філосера стала страшенно спустошити виноградні поля у Франції з середини 70-х років минувого століття. Спідкавши невидимого ворога, французькі вчені не знайшли напочатку средства для боротьби з ним. І через те не спасли і того, що можна було спасти. Вираховано, що до 1892 го року погинуло від филосери пошти 1,500,000 гектарів виноградників. Та як загальна площа землі під виноградниками в кінці 60х років різнялась 2,643,000 гек. (а се найбільша площа, якої до-

стигла Франція), то значинь погинуло більше половини всіх виноградників. Страти, які причинила філосоера до 1888 року проф. Лівитський вираховує на 10 мільонів франків. А в теперішній час, по підрахунку деяких економістів, ті страти рівняються 22м мільярдам.

От, значить які величезні майна пропадають тільки від того, що не придумано відповідних способів для боротьби з філосоерою. Але, рано чи пізно, люди справлять ся з ним з своїм ворогом. Вже й тепер тіж французькі селяни багато швидше борються з філосоерою, ніж 40-50 років назад, і ніж наші кавказські селяни тепер. Кавказські селяни, завдяки свої темноті, часом дуже недовірливо відносять ся до тих, що посилають ся до них для боротьби з філосоерою. Траплялось, що вони швидше згодились на те, щоб філосоерна зараза розповсюдилась по цілій окрузі, ніж дозволять спали-

ти оден виноградник.

Крім мікробів є ще багатенно кузок, які приносять не менше зла в селянськiм господарстві. Враховано, напр., що в Сполучених державах щорічні страти від недобрих кузок, рівняють ся 795,100,000 доларів і складають в ріжних відділах сільського господарства від 10 до 15 процент, не рахуючи страт невидимих. Люди борються із ними злими кузками, розводючи другі кузки, які пожирають попередних.

Гарвуд каже, що там де порушує ся рівновага природи, чоловік йде її на поміч для установа тої рівноваги, яку установити не по силі її природі її йому з окрема. Одного разу абрикоси каліфорнських плодкових округів почали страждати від одної бурої волі, яка нищила не лише фрухти і листя, але з'являлась такими тучами, що загрожувала навіть гілякам і самому дереві. Не виховались від неї і другі

дерева, особливо сливи. Але у пло-
доводної комісії знайшлись средства
для боротьби з сим ворогом : наколи
сей ворог з'являв ся в побільшених
розмірах в яким небудь штаті, комі-
сія зараз же відправляла туди по
почті мікроскопічних мух, які по-
жирають вредних вошей і таким ро-
бом устанавляла порушену рівнова-
гу природи.

Кому невідомо, скільки зла при-
носять дикі трави, і як трудно з ни-
ми справлятись, як трудно їх вико-
рінити на грядках чи на полю. Они
розмножують ся так скоро, що одна
подібна рósлина, за яких там три
роки може полишити після себе де-
сятки мілйонів таких як сама, себто
вкорінить ся, що й чорт її не вимно-
жить. Се вже відомо, що понити всі
краї сьвіта страждають від недоста-
тку лісів, які не тільки дають будів-
ничий матеріял і топливо, але й по-
магають родючости землі, задержую-
чи вохкість потрібну для ньої. В

краях передової культури боротьба з знищенням лісів організована тепер раціонально і веде ся урядами з неослабленою енергією, а насадження нових лісів стає в значнім степені ділом громадським в прямім розуміню сього слова. В Сполучених державах, напр., се робить ся навіть школярами, як празникова забава. Не трудно уявити собі, скільки приховує ся труду і часу хліборобів і як побільнує ся сим самим народне багатство.

Але сего мало. Більшість продуктів, які дає земля, чоловік витрачує не прямо, а в переробленім виді, після цілого ряду перероблень, (операцій), через які они переходять. Через се, конечний підрахунок засобів людського харчовання залежить стільки ж від способу употреблення сирових річей, скільки і від способу його здобуття. Способи, хочби нашого українського селянина домашнього господарства, або до живности

і т. и. не можна й порівняти з раціональним способом, заснованим на підставі наукової техніки, у американського селянина, — трудно уявити собі скільки тратить український і скільки заробляє американський.

„В Росії — каже Бебель в свої відомі книжці „Жінка і Соціалізм“, в полудневі Європі і багатьох других краях світа щорічно тратять ся сотки тисяч цетнарів зернового хліба, через брак відповідних помешкань і способу перевозу. Богато мільонів цетнарів харчових продуктів щорічно пропадають через те, що жатвені знаряди не упорядковані, або в горячу мінуту не хватас робчих рук для збору хліба”.

Наскільки у нас в Росії, чи на Україні все робить ся стародавним способом, се видно, напр., з того факту, що в зимі 1907-8 років в однім Перербурзі померзло і погнило фруктів в льохах більше як на оден мільон руб., а на чорноморським по-

бережу, через те, що нема куди збути пересків, ними приходять ся годувати свиней.

Не можна далі не підкреслити тих безліч страт, від яких страждають хлібороби, через нездалість нашої господарської і урядової організації. Як відомо, куди не глянь наколи є багатий врожай ріжні спекулянти наронно вищять частину зерна, щоб таким способом підняти ціну на решту хліба. Трапляє ся також, що насинані хлібом засіки і цілі економії налять ся, для того, щоб дістати штрахову премію, позаяк она дає хозяїнові більше прибутку ніж би він дістав, якби продав хліб. На таких же підставах знищують ся цілі склади, вагони, кораблі наповнені всякими харчовими продуктами потрібними для людей. Кому ще не відомо, що підчас воєнних маневрів у всіх краях світа збавляють ся селянські посіви, що щорічно в ріжних місцях, де тільки жовніри (сол-

дати) з генералами упорядковують свої муштри, там цілі поля часом косять раніше ніж треба і широчезні земельні площі віднимають ся у всякої культури.

(Закінченс.)

Все повисше вложено
 позволяс нам прийти до та-
 кого висновку :

Народність ще далеко не досягла
 тої межі поза якою стає необхідним
 зменшенс населеня. Не лише в рідко
 населених місцевостях Азії, Африки,
 Америки Австралії є ще багато зе-
 мельних богаств, які чикають ли-
 ше приложеня людських рук, але і в
 густо населених краях Європи є ще
 досить пляцу для всіх. Всі могли би
 жити, як би то Землі є много,
 та обробляє ся она не втій мірі і не з
 тим старанєм, як се повинно робц-
 тись. Незалежно від того чоловік
 здобуває все більшу і більшу власть
 над природою. Він самовольно може
 поширювати границі сеї власти. Те,
 що він може здобути з землею і з її
 витворчостію в теперішній час, на-

розпорядженню народа. Нема на світі такого царства, де би земляні багатства були справедливо поділені, де би в руках паньства і богачів не зберались самі лучні землі, де би селяни так чи, инакше не залежали від богатих поміщиків, де би у одних не було за дуже багато землі, а у других — нічого. Але в теперішнім часі инакше і бути не може, через те, що нема на світі ні одного царства де би земля не була приватною власністю, і де би була вся земля громадським себто народним майном. Хто не читав книжочки Л. Н. Толстого „Много ли человеку земли нужно?“, там пише ся о тім, як оден мужик підірвав ся, зі всеї сили старав ся забрати собі найбільше землі — надірвав ся і вмер? А коли він вмер, то йому викопали яму три аршини за довгу і таку завглибшки. І вийшло, що чоловікови власне лише сі три аршини й потрібні. Сі три аршини потрібні кождому, непременно --

тякас нас на думку і на увіренність в можливість безгранично побільшувати витворчість землі себто тих продуктів, які она родить.

Наколи навіть чоловік дійшов вже тепер до висшої точки і не міг би вже ні на одну пядь поширити площу здібної землі, наколиб на землі дійсно стало тісно жити, — все одно, у него було би стілько діла і стілько можливости випродукувати з тої землі, яка є, стільки пшениці і різних других продуктів, що йому прийшло б ся думати не о тім, щоб зменшити народне населенє, а о тім, щоб його побільшити, і мати в такий спосіб можливість справитись з належною йому задачею.

Значить, що не в землі, не в її недостатках і не в її нездалости криє ся причина існуючої в світі бідноти і народних бід. Залежить се від несправедливого розділення землі поміж різними класами населеня живущого на землі, яка знаходить ся в

і при тім, конечно, як приватна власність. А от вся та, що він має більше йому в дійсности непотрібна — і непотрібна через те, що она вся повинна бути загальним громадським майном і знаходитись в громадським користаню.

Наколиб се так було, то багато річей в життю йшлоб не так, як йде тепер, а трошки инакше, а то зівсім по другому. Не жалівби ся чоловік, що на сьвітї жити стало тісно та землі мало. Мальтус, як ми виділи, доказував навідворіть. Є таких богато, що і тепер готові повторяти слова сего економіста, а другі, може й від душі згідні з ним. Але й він і они дуже і дуже помиляють ся.

